

KARAKALPAK EDEBİYATINDA KADIN

Ceyhun Vedat UYGUR*

ÖZET

Bu yazı, Karakalpak edebiyatında direkt veya dolaylı olarak kadın ve kızlar hakkında ortaya konan metinlerden hareketle Karakalpakların kadın ve kızlara bakış açısını tespit etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede folklorik ürülerden destan ve atasözlerinde; yazılı edebiyatın şiir ve nesrinde (hikâye, roman, piyes) kadın ve kızların içinde bulunduğu konular ile bulunması gereken konular sergilenmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Karakalpak Edebiyatı, Kadın, Kız, Edebiyatta Kadın.

WOMAN IN THE LITERATURE OF KARAKALPAK

ABSTRACT

The study aims at detecting the point of views at Karakalpaks on woman and girls by using some direct and indirect texts about women and girls in Karakalpak literature. In this frame, it is tried to be shown the place of woman and girls in epics and proverbs which are folkloric sources and also in poetry and prose (story, novel, drama)

KEY WORDS

Karakalpak Literature, Woman, Girl, Woman in Literature.

Toplumun bir ferdi olan kadın ve kızlar, erkeklerden farklı olarak her zaman kendilerine has yaratılış özellikleriyle ilgi odağı olagelmışler, her devir ve toplumda bazan yüceltilen bazan alçaltılan ve ezilen kesim olarak ön plânda yerlerini almışlardır. Toplumun bu önemli ve vazgeçilmez varlığı, her zaman edebiyatların da temel konularından birini teşkil etmiştir. Şiirlerde, roman ve hikâyelerde, dramalarda, destanlarda ve diğer folklorik ürünlerde kadın, çeşitli yönleri ve sorunlarıyla ele alınmıştır. Karakalpak Türklerinin edebiyatında da kadın ve kızlar, müstesna bir yer işgal ederler. Bu yazıda, bu konu üzerinde durmaya çalışılacaktır.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Karakalpak edebiyatında kadın, iki şekilde ve iki konumda karşımıza çıkar: 1. Kahraman, fedakâr, asil konumda, 2. Mazlum, ezilmiş ve erkeklerin (erkek egemen toplumun) egemenliği altında kalmış konumda. Kadın ve kızların bu ikinci konumuna Karakalpak edebiyatçıları, düşünürleri ve öncüleri de razı olmaz ve âdeta onları bu durumlarından kurtarabilmek için kalemleriyle, fikirleriyle mücadele verirler, kadın ve kızları bir nevi isyana davet ederler. Kadın ve kızların ezilmişliğine rıza göstermeyen bu tavır, kadını olması gereken yere yüceltmeyi hedefleyen, kadına değer veren bir anlayışın tezahürüdür elbette.

Karakalpak edebiyatında kadının kahraman ve asil kimliğiyle ortaya çıktığı yerler, daha çok destanlardır. Öyle ki, Karakalpak destanları içinde yer alan **Kırk Kız** destanı, diğer Türklerin edebiyatlarında bile yer almayan ve sadece Karakalpaklara mahsus bir kahramanlık destanıdır. Destanın merkezinde güzelliğin, asaletin, ahlâkın, aklın, korkusuzluğun, vatan ve halk sevgisinin, mertliğin, şefkatin kendisinde toplandığı **Gülayım** adlı kız vardır. Gülayım, kırk kızıyla beraber düşmanları olan Kalmuk ve İranlılara (Nadir Şah'a) karşı Karakalpakların varlıklarını ve bağımsızlıklarını korumada asil ve olağanüstü bir gayret gösterirler. Destanın önemli şahsiyetlerinden biri olan ve ileride Gülayım'ın eşi olacak **Arslan** adlı Harezmi yiğidi bile destanda ön plâna çıkamaz. Aksine, Gülayım gibi yiğit ve dünyalar güzeli bir kıza karşı erkeklik zafiyeti içine düşen Arslan, Gülayım tarafından sert bir şekilde uyarılır. Devrin aşk devri değil, savaş ve hürriyet devri olduğu ifade edilir.¹

*İzlegenim meniñ aşık bay emes,
Lezzetlenip jatarğa bul jay emes,
İzlegenim bende bolğan el-jurtım,
Bunday künde aşık mağan say emes
(12652-55)*

Aradığım benim, âşık, bey değil,
Zevk alarak yatmaya bu yer değil,
Aradığım, esir olmuş halk, yurdum,
Böyle günde âşık bana hoş değil.”

Gülayım, kırk kızı ve Arslan, hep birlikte halkını ve yurdunu düşmanlardan kurtarırlar. Bu mücadelede geri duran ve korkup kaçan altı erkek kardeşininin düşmanlar tarafından öldürülmüş cesetlerini bile

¹ “Kırk Kız” (Karakalpak Halkının Kahramanlık Destanı), Karakalpak Folklorı, VI Tom (Cilt), Nökis 1980.

Gülayım gömülmeye lâyık görmez. Onları gömmek gerektiğini söyleyen yaşlılara karşı şu nefis sözleri söyler:

- Ha, atalar atalar,
Janın otka jakpağan,
10290 Peti kelgen vakıtta,
Gelleni toptay kakpağan,
Kıyamet kün tuvğanda,
Eldi javdan bakpağan,
Kerek emes tuvıskan,
10295 Kerek emes bulardıñ,
Tuvıskanlık jakını,
Kalmak kelip kalanı,
Bastan ayak şolıptı,
Basıp, jenşip kalmaklar,
10300 Bul kalağa tolıptı,
Solarğa karsı turmağan,
Özi kelgen javlardıñ,
Ortasın vayran kılmağan,
Bularday jaman tuvıskan,
10305 Ölgeni tevir bolıptı.
Özlerindey adamnan,
Nege öşin almadı,
Surtayşaday kalmakka,
Nege vayran salmadı,
10310 Nege jeksen kılmadı,
Ne sebepten jamanlar,
Janın otka jakpadı?
Karsı kelgen duşpandı.
Ne sebepten bul jamanlar,
10315 Kazık kılıp kakpadı?
Korğaptı basın, aybınıp,
Ahmaktın tutıp jolların,
Kömbey taslañ dalağa,
Şokitiñlar ğarğağa,
10320 Halıktıñ arın almağan,
Sıyı bolsın sol bularğa.
Ha ğarrılar ğarrılar.
Sözime kulak salıñlar,
Duşpanğa karsı turmağan,
10325 Halıktı azat kılmağan.
Bul usağan ağalar,
Ölugin de kömbeñler,*
- “Hey atalar, atalar,
Canın od’da yakmayan,
10290 Sırası geldiğinde,
Kelleyi top yapmayan,
Kıyamet gibi günde,
**Yurdunu korumayan,
Bir kardeş gerek deĝil.**
10295 Gerek deĝil bunların,
Kardeşlik, yakınlığı.
Kalmuk gelip kaleyi,
Baştan sona çiğnemiş.
Basıp, ezip Kalmuklar,
10300 Bu kaleye üşüşmüş.
Onlara karşı çıkmayan,
Gelen düşmanların da,
“Orda”sın vıran etmeyen,
**Böyle kötü kardeşin,
Ölmesi iyi olmuş.**
10305 Kendi gibi adamdan,
Niçin öcün almadı?
Surtayşa Kalmuğuna,
Niçin bozgun salmadı?
10310 Niçin yeksan etmedi?
Ne sebepten alçaklar,
Canın od’da yakmadı?
Karşı gelen düşmanı,
Ne sebepten alçaklar,
10315 Kazık gibi çakmadı?
Korumuş başını, korkup,
Ahmağın tutup yolunu.
**Gömmeden atın düze!
Gagalatın kargaya!
Halkı korumayanlar,
Hediye olsun kargaya.
Hey yaşlılar, yaşlılar,
Sözüme kulak salınız!
Düşmana karşı durmayan,
10325 Halkı âzat kılmayan,
Böylelerin ağalar,
Ölüsün de gömmeyin!**

Karakalpaklar ve onlardan biri olan ve Kırk Kız'ın "yaratıcılarından" destanın ünlü yırcısı Kurbanbay Tacibaev, bu destanı ve onun baş kahramanı Gülayım'ı o kadar benimsemişlerdir ki destanın baş kahramanı Gülayım hakkında konuşurken, onu "*Benim destanım, benim kızım, benim düşüncem*" diye ifade etmişti. ("Kırık Kız", 1980, Giriş: Prof.Kabil Maksetov, s.41)

Destanın tesiri asırlarca hiç eksilmemiş, destan, yeni edebî türlerle (piyesler, operalar, hikâyeler vb.) zevkle ve coşkuyla yabancılar ve Karakalpaklar tarafından yeniden işlenmiştir.¹ Bu coşkunun, destanın tek örneği (sadece Karakalpaklara ait) ve merkezî kahramanının bir kız/kadın olmasından kaynaklandığını söylemek, her halde pek yanlış olmaz.²

Karakalpakların edebiyatında kadın ve kızların yüceltiildiği tek destan elbette sadece bu değildir. Fakat kadın merkezli bir destan olmasından dolayı biz Kırk Kız'ı ön plâna çıkardık. (Diğerleri için bkz. UYGUR, 1999)

Atasözlerinin de, ait olduğu toplumun maddî ve manevî unsurlarına "derinlemesine" bakış tarzını ifadeye yarayan önemli folklorik değerler olduğunu biliyoruz. Karakalpak Türklerinin kadın ve kızlara bakış açısı da bu bağlamda hatırlanmalıdır. Basit bir gözden geçirmeye, bu konuda karşımıza çıkan atasözlerinin hiç de azımsanmayacağını, bu sözlerin, kadın ve kızlara lâıyk oldukları değer açısından baktığını müşahade etmekteyiz. Bu atasözlerinden bazıları şu şekildedir:³

¹ Bu konu için bakınız "Kırık Kız", 1980, Giriş. (Türkiye Türkçesine aktarması C.Vedat UYGUR, Millî Folklor, 1997,sayı:34, s.30-47); Ayrıca bkz. Sarıgül Bahadrova, "Tomaris hem Kir", "Emivderya" (Amuderya), No.3, 1999, s. 29-31

² Destan hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz. C.Vedat UYGUR, Karakalpak Türkleri Edebiyatı, (Gramer-Yazılı Edebiyat-Destanlar) Denizli, 1999, s.94-167.

³ Karakalpak Folklorı, IV. Tom, "Karakalpak Halık Nakıl-Makalları", "Karakalpakstan" Baspası, Nökis, 1978.

*Hayalı jaman deseñ,
İşinde apañ da ketedi.*

Kadına “kötü” desen,
İçinde annen de gider. (var)

*Ul tappas katın bolmas,
Turarın ayt,
Mal tappas jigit bolmas,
Kurarın ayt.*

Oğul doğurmayan kadın olmaz,
Faydalısını söyle,
Mal bulmayan, yiğit olmaz,
Biriktireni söyle.

*Alıp anadan,
At biyeden,
Nar taylak tuva bermes,
Her tüyeden.*

Alp anadan,
At kısırdan,
“Nar” deve¹ doğuvermez,
Her deveden.

*Eki sıyır savğannıñ ayranı bar,
Eki katın alğannıñ oyranı bar.*

İki sığır sağanın ayranı var,
İki kadın alanın vîranı var.

*Bolayın degen eldiñ balası,
Birin-biri batır der,
Tozayın degen eldiñ balası,
Birin-biri katın der.*

Yurt olacak yurdun çocuğu,
Birbirine yiğit der,
Dağılacak yurdun çocuğu,
Birbirine kadın der.

*Halkı kalemegen biy azadı,
Katını salak üy azadı.*

Halkı beğenmeyen bey azar,
Kadını salak olan ev azar.

Folklorik ürünlerin özellikle de destanların dışındaki diğer edebî türlerde kadın ve kızlar biraz daha “reel” biçimde, destan unsurları taşımayan çıplak gerçeklik içinde karşımıza çıkar. Buradaki kadın ve kızlar ya güzellikleri, sevgili oluşları, ya analık vasıfları yahut ana-vatan özdeşleştirmesi içinde bir “kıymet” olarak işlenirler. Yirminci asrın şairlerinden (1937-) olan **Gülistan Şamuratova**, “Ana” adlı şiirinde kadınların analık yönünü öne çıkartır, “Hayallar” (Kadınlar) adlı şiirinde de onların sıkıntılarını, tahammüllerini, ezilmişliklerini ve güçlü yaratılışlarını şu şekilde anlatır:

¹ Devenin iyi cinsi.

ANA¹

*Jaratkan, ana bizdi, er-hayaldı,
Miyrim menen jultıp ömir bergen.
Heş kudiret körmedim bul jahanda,
Ana aldında bas iyip jüginbegen.*

*Men de seniñ atıñdı ardaklağan,
Hak niyetli, ak kevil perzentiñmen.
Örnek alıp öskenmen karap sağan,
Irza bolsañ kanekey hizmetimnen.*

*Maktanıñ bolmasam kırığanım,
Ne payda kırı sülder jürgenimnen,
Ana atına bir dak tüsirsem,
Adamlar, atıñ meni jüregimnen.*

HAYALLAR

*Ötmışte sen, bende ediñ eriksiz,
Ne kızlardıñ bası savdağa tüsti.
Sen bir şori ediñ şıraysız-köriksiz,
Bir tislem nañğa zar, kırık jamav üsti.*

*Devir derya bolsa miñ-san tarmaklı,
Sen neşe kısınaktan aylanıp öttiñ.
Zaman zulim bolsa, temir tırnaklı,
Essiz kanjığağa baylanıp kettiñ.*

*Sol zulim tağdırdıñ barlık avırın,
Şıdam berip, moyıñ menen köterdiñ.
Jüregiñ janğan ot, kan bolıp bavrıñ,
Ömiriñdi arman menen ötkerdiñ.*

*Miyrimsizge müdam kor bolıp basıñ,
Zorlık, zombılıkka kañşa mataldıñ.
Kan jutıp, köziñnen sel bolıp jasıñ,
Sen tiri jan “şüyke bas” dep ataldıñ.*

ANA

Yaratan anadır bizi, er, kadını,
Sevgi ile ılıtıp ömür vermiş.
Hiç bir kudret görmedim ben cihanda,
Ana önünde baş eğip diz çökmemiş.

Ben de senin adına hürmet eden,
Hak niyetli, temiz bir evlâdınım.
Örnek alıp büyüdüm bakıp sana,
Razı olsan yeter şu hizmetimden.

Övüncün olmasam eğer ölürüm,
Ne fayda kuru karartı yaşamam.
Anne adına bir leke düşürsem,
İnsanlar! Atın beni yüreğimden.

KADINLAR

Geçmişte sen köle idin çaresiz,
Nice kızın başı sevdaya düştü.
Sen bir cariyeydin, çirkin, gösterişsiz,
Bir lokma ekmeğe muhtaç, kırk yama üstü.

Devir ırmak ise binlerce kollu,
Sen nice boğazdan dolanıp geçtin.
Zaman zalim ise demir tırnaklı,
Akılsız “kanjığa”²ya bağlanıp gittin.

Şu zalim kaderin tüm ağırlığın,
Tahammül edip boynunla kaldırdın.
Yüreğin yanan od, kan olup bağrın,
Hayatını dertler ile geçirdin.

Zalimlere daim hor olup başın,
Zorluk, zorbalığa nasıl dikildin.
Kan yutup, gözünden sel olup yaşın,
Sen diri can “yumşak baş” diye adlandın.

¹ G.Şamuratova, “Miyrim” (Sevgi), “Karakalpakstan” Baspası, Nökis, 1982

² Kanjığa: Eyerin arkasına geçirilen kayış veya yünden yapılmış bağ. (Mecazen eş, erkek ?)

*Sulıvlık, kudiret-beri bar sende,
Tebiyat bar sırdı kevlıñe kuyğan.
Bir avız söziñe aşıklar bende,
Hem seniñ her julvañ olarğa iman.
(...)*

Güzellik ve kudret; hepsi var sende,
Tabiat tüm sırrı gönlüne koymuş.
Bir çift sözüne âşıklar köle,
Ve senin her cilven, onlara iman.
(...)

Yine asrımızın şairlerinden (aynı zamanda hikâye ve roman yazarı) **Ebilkasım Ötepbergenov** (1951-), kadının güzel yaratılışından söz eder ve bu latif varlığın, dünya meşakkati içinde zaman zaman bir “belâ”ya dönüştüğünü belki de biraz ironik tarzda ifade eder:¹

*Hayaldı erkektiñ kabırğasın,
Soday pekizelep, jaksılap sokkan,
Onday sulıvdı dünya körmegen,
Hürleriñ jetpeydi beyiştan şıkkın.*

Kadını erkeğin kaburgasından,
Öyle lâtif, öyle güzel yaratmış,
Öylesi güzeli dünya görmemiş,
Hûri çirkin kalır, cennetten çıkmış.

*Adam ata kabırğasın alğan kün,
Jüreklerde ışkı otı janğan kün,
Erli-zayıp maşakatı baslanıp,
Baslarımız bir belege kalğan kün.*

Âdem kaburgasını aldığı gün,
Yüreklerde aşk od’u yandığı gün,
Karı koca meşakkati başlayıp,
Başımız bir belâya kaldı o gün.

*(Dünyağa ğırs koysañ keyni vayranı,
Durmen Şeşmeleri, Segizlikler)*

(Dünyaya Hırs Koysan Sonu Hüsrandır,
Durmen Pınarları, Sekizlikler)

Bahtiyar Genjemuratov da (1959-) “Tilek” (Dilek) adlı şiirinde vatani anaya benzetmek suretiyle ana-vatan yüceliğini ve kutsallığını ortaya koyar:²

TİLEK

*Vatandı kosıkka sıydırıv... Yak! Yak!
Sezimler jayğaspas sazdıñ ırğağına.
Ersidur perzentine anasın maktamak,
İşkenin, kiygenin kosıp jırlarına...*

DİLEK

Vatani şiire sığdırmak... Yok, yok!
Duygular sığmaz sazın ahengine.
Ters gelir evlâdına annesini övmek,
İçtiğini, yediğini katıp yırlarına...

¹ E.Ötepbergenov, Dünya bir ejayıp jaydur (Dünya Acayıp Bir Yerdir), Nökis “Bilim” Baspası, 1993 (Şiir kitabı)

² B.Genjemuratov, “Saratan” (Yaz Ayları), “Karakalpakstan” Baspası, Nökis, 1990 (Şiir kitabı)

Ömirim ağıp atır Kün, Tün arası-
Seniñ şapalağıñ... Seniñ kuşağıñ.
Men seniñ, sen meniñ “közimniñ karası”,
Anajan, öziñe keler usağım...

* * *

İşletip atırmız tastı, temirdi.
Taşlar-ımaratıñ, temir-köligiñ.
Topraktan iylengen gözzal ömirdiñ
Sezdiiñ be, anası Jer ekenligin?!

Tasta-adam turkı, temirde ziban.
Vakıtıñ aldında beri de jemiriler.
Mına gül dünyanıñ turmağı güman,
Balkıtılmasa eger

Jüregi temirler.

Ömrüm akıp gidiyor gündüz gece arası-
Senin avuçların... Senin kucağıñ.
Ben senin, sen benim “gözümün karası”,
Anacan, sana doğru gelen bir insanım.

* * *

İşletip dururuz taşı, demiri.
Taşlar imaretin; demir, bineğün.
Toprakla yoğurulmuş güzel ömrün,
Sezdin mi, toprağın anne olduğunu?!

Taşta, adam sureti, demirde lisan,
Zamanın önünde hepsi kemirilir.
Bu gül dünyanın durması güman,
Eritilmese eğer,

Yüregi demirler.

Yirminci asrın en güçlü şairlerinden biri olan **İbragim Yusupov** (1929-) da kendine özgü dil ve üslubuyla kadın ve kızlar için şiirler yazmıştır. Onlardan biri ve hacimli olanı “*Közlerimniñ ağı karası kızlar*” adlı şiirdir. Bu şiirde şairin hem kızlara olan sevgi ve şefkatinin dile getirildiğini, hem de onların topluma aykırı düşmeden, toplumun değerlerine sahip çıkarak yaşaması gerektiği uyarısını görmekteyiz (Kısaltılmıştır):¹

KÖZLERİMİNİ AĞI-KARASI KIZLAR

Birevleriñ-kızım, biriñ-karındaş,
Közlerimniñ ağı-karası kızlar.
Sizlersiz dünyanıñ kızığı bolmas,
Jalğan emes, geptiñ ırası, kızlar.

Sizge arnalar bul kosıgım meniñ,
Sallanııp jürgen kız benen kelin.
Gül egivdi koyğan karalpak elin
Güllendirip turğan lalası kızlar.

GÖZLERİMİN AKI KARASI KIZLAR

Bazınız kızım bazınız karındaş,
Gözlerimin akı karası kızlar,
Sizlersiz dünyanın hiç tadı olmaz,
Yalan değil, söz doğrusu bu kızlar.

Size ithaftır bu koşuğum benim,
Sahınıp yürürler kız ile gelin,
Gül ekmeği koyan Karalpak ilin,
Güllendirip duran lâlesi kızlar.

¹ İ.Yusupov, “Begligiñdi Buzba Sen” (Beyliğini Bozma Sen), Kosıklar (Şiirler), “Karakalpakstan” Baspası, 1995, s.25.

*Apaylar, jeñgeyler, kurdaslar hem de
Kaharman analar otırğan törde,
“Vaktında kız boldık”-deser beri de,
Kaşık emes geptiñ arası, kızlar.*

*Sizlersiz jaynamaz ömir gülzârı,
Şahsenem ğaribtiñ şın ahıv-zarı,
Her jigittiñ bolar süygen dilbarı.
Her adamniñ bardur anası, kızlar.*

*Tariyhüñ baslanar Hava eneden,
Piyriñ Biypatpadan alğan önegeñ.
Ayday jamalıña juldız tünegen,
Aşıklar kevliniñ kuyaşı kızlar.*

*Birisi Arıvhan, biri Akşolpan,
Zamanında eldiñ uranı bolğan.
Leyli, Zulayhalar destanda kalğan,
Muhabbatniñ biybi zadası kızlar.*

*Nesiyat bereyin desem sizge men,
Hezir akıl almas birev-birevden.
Sonda da aytayın sezgenlerimnen,
Kerek jerin alar şaması kızlar.*

*Ata-anamız bizge erik berdi dep,
Erkin jasytuğın zaman keldi dep,
Baspaklardıñ jibin baska türdi dep,
Kudaydı umıtıp ketpeyik, kızlar.*

*Kızlarımız köptür beher gülindey,
Sulıvlığın jeriya kalmas bilinbey.
Akıl-zeyni şıñkobızdıñ tilindey,
Sol kızlardan örnek alayık kızlar.*

Ablalar, yengeler, kardeşler hem de,
Yiğit anaların oturduğı yerde,
“Vaktiyle kız idik” derler hepsi de,
Uzak değıl sözün arası kızlar.

Sizlersiz açılmaz ömür gülzârı,
Şahsenem, Garip’in hak âh u zârı,
Her yiğidin olur sevdiği yârı,
Her adamın vardır anası kızlar.

Tarihin başlar tâ Havva anadan,
Pirin Fatıma’dan olmuş örneğın,
Ayca cemaline yıldız tüneyen,
Aşıklar gönlünün güneşi kızlar.

Birisi Arıvhan, biri Akşolpan,
Zamanında halkın uranı olan,¹
Leylâ, Züleyhalar destanda kalan,
Muhabbetin şehzadeleri kızlar.

Nasihat vereyim desem size ben,
Şimdi akıl almaz biri, birinden,
Sonra da diyeyim sezdiklerimden,
Gerekli yeri alır belki kızlar.

Ana, baba bize erk verdi deyip,
Özgür yaşanacak devr geldi deyip,
Buzağı ipin başka dürdü deyip,
Huda’yı unutup gitmeyin kızlar.

Kızlarımız çoktur, bahar gülü’nce,
Güzelliğın göstermezse, bilmece,
Aklı, zihni “şınkopuz” un² dilince,
O kızlardan örnek alalım kızlar.

¹ Karakalpak’ın Konrat boyuna giren Müyten kavminin, damgası “yaba”, sembolü de *Akşolpan* yıldızıdır. Müytenlerin savaşta “*Akşolpan*” diye bağırması anneye saygıdan, hürmetten çıkmıştır. Bunun için de Müytenler tarihinde kız ve kadınlar önemli yer işgal ederler. (Kamal Mambetov, Karakalpaklardıñ Etnografyalık Tariyhi, Nökis “Karakalpakstan” Baspası, 1995, s. 6 ve devamı.)

² Şınkopuz: Ağıza alınıp dişler yardımıyla çalınan demirden yapılmış bir müzik aleti.

*Meyli sürme şekiñ; tulum koyuñlar,
Meyli şaştı kesip, burum koyuñlar.
Mesele şaşta emes, basta degen bar,
Jarasıklı jağın oylayık, kızlar.*

*Meyli tırnaklardı boyañ kınalap,
Biyik ökşe kiyiñ nelin sınalap,
Heş adam min takpas ayıpka sanap,
Ersi körinbese bolğani, kızlar.*

*Evropadan ülgı alamız desip,
Musulmannan orıs bolamız desip,
Dizeler herriyıp, yubkanı kesip,
Kuyruksız bödene bolmayık, kızlar.*

*Rok-konsert eviretin aşkanday,
Tap jillihanadan jaña kaşkanday,
Kışkarar ayağın ögiz baskanday,
Soğan jüde heves bazı bir kızlar.*

*Bolamız dep kattı medeniyatlı,
Jek körıp ana til, edebiyatlı;
Öz halkıñ aldında bolıp uyatlı,
Tildi burrañlatıp söylemeñ, kızlar.*

*Türkmen kızlarında bar jakı örnek,
Keten köylek kiyip sallanıp jürmek.
Modalar baltırdan jokarı örlep.-
Ketekende de olar buzbadı, kızlar.*

*Nesiyatı koydım endi tuvarıp,
Jürmeñ göne gep dep, kevilge alıp,
Eskiniñ hemmesin jokka şığarıp,
Jetpis jil jañalık kuvğanbız, kızlar.*

*Ötmiştiñ janıvlı oşağın kösep,
Ata-babamızdı köp kıldık ösek.
Kommunizm kurıp şalkıymız desek.
zamanğa tap boldık, kızlar.*

İster sürme çekin, zülûf bırakın,
İster saçı kesip burumlar koyun,
“İş saçta değıldir başta”, bu söz var,
İyi tarafını düşünün kızlar.

Gâh tırnakları boyaym kına edip,
Yüksek topuk giyin nal çiviletip,
Kimse kusur bulmaz ayıp düşünüp,
Uygunsuz olmasın yeter ki kızlar.

Avrupa’dan örnek alalım deyip,
Müslümandan da Rus olalım deyip,
Dizden yukarıya eteği kesip,
Kuyruksuz “bödene”¹ olmayın kızlar.

Rak konserde mahremini açıp da,
Tam tumarhaneden yeni kaçmışça,
Bağırır ayağına öküz basmışça,
Ona çok heveslidir bazı kızlar.

Olalım deyip de hayli kültürlü,
Hor görüp ana dil, edebiyatı,
Halkının önünde olup hicaplı,
Dili eğip büküp konuşmayın kızlar.

Türkmen kızlarında var güzel örnek,
Keten gömlek giyip salınıp gitmek,
Moda, baldırdan yukarı yükselip,
Giderken de onlar bozmadı kızlar.

Nasihatı koydum şimdi kısa kesip,
“Eski söz!” demeyin gönüle alıp,
Eskinin hepsini “yok”a (boşa) çıkarıp,
Yetmiş yıl yenilik aradık kızlar.

Geçmişin odlu ocağın karıştırıp,
Ana babamıza iftira atıp,
“Komünizmi kurup çoşalım” deyip,
Bu kıtlık devrana uğradık kızlar.

¹ Bödene: Bülbüle benzeyen küçük bir kuş.

*Kayta kuramız dep jürgen danalar,
Kılmısınan kaçıp, basın panalar.
Bos dükan avzında bayğus analar
Sandalıp jürgenin ne derseñ, kızlar.*

“Tekrar kurarız” diye gezen “bilgiç”ler,
Suçlarından kaçıp başını gizler,
Boş dükkân ağzında sefil anneler,
Sallanır, buna ne dersiniz kızlar.

*Bunday boladı dep kimler tús körgen,
Kuykañ juvlap turar baz bir islerden.
Kız devranı kıyın vakka dus kelgen,
Sınıñızdı buzbañ, karağım kızlar.*

Böyle olur diye kimdir düş gören,
Saçın dikenlenir bazı işlerden,
Kız devranı çetin vakte gelmiş denk,
Tavrınız bozmayın göz nurum kızlar.

*Zaman keler ele mereke-toylı,
Beri ornına tüser jayına-jaylı.
Işkıñda şayırlar kartaysın meyli,
Bağlarda gül bolıp aşılıñ, kızlar.*

Zaman gelir bir gün toylu düğünlÜ,
Herşey yerine gelir yerince yerli,
Aşkında şairler yaşlansın gâhi,
Bağlarda gül olup açılın kızlar.

*Aralıktan türli zaman keşse de,
Destürler özgerip ayra tüsse de,
Barlık bayram kalendardan öşse de,
Siziñ bayramıñız öş pegey, kızlar!
(1992-jil)*

Aralıktan nice zaman geçse de,
Âdetler değışip ayrı düşse de,
Tüm bayramlar takvimlerden düşse de,
Sizin bayramınız hiç bitmez kızlar.
(1992 yılı)

Yukarıda belirttiğimiz gibi kadın ve kızların mazlum konumları da Karakalpak edebiyatında çok sık dile getirilmiştir. Bu çerçevede kızların istemedikleri erkeklerle evlendirilmesi, para veya mal karşılığında yaşlı insanlara “satılması”, toplumda söz haklarının olmayışı, erkek egemenliği veya bu egemenliğin oluşturduğu alt kültürün baskısı altında maruz kaldıkları sıkıntılar, pek çok şair ve yazar tarafından açık yüreklilikle dile getirilmiştir. Hatta kadın ve kızların içine düştükleri mazlum konumları, özel adlarla anılan bazı edebî türleri de ortaya çıkarmıştır. “*Muñ-şer kosıkları*” (sıkıntı, dert koşukları) genel adıyla anılan bu koşuklar, “*hevjar*” ve “*yar-yar*” adı verilen iki ayrı koşuk tarzını içine alır:

Muñ-şer Kosıkları / Sıkıntı, Dert Koşukları¹

Halk koşuklarının bir türü olup, kaygı ve dertlerin ifadesini bulduğu dert koşuklarıdır.

¹ K.Mambetov, Karakalpakların Etnografyalık Tarihi, Nökis “Karakalpakstan”, 1995, s.168.

Eski dönemlerde Karakalpak halkının hayatı gerçekten acınacak haldeymiş. Kendi hür yolunu bulamayıp, avare ve perişan yaşadığı devirlerde, Karakalpak halkı bir çok acıklı olay yaşamış. Açlık, sefalet, adaletsizlikler çokmuş. Bilhassa kadın ve kızlar çok ezilmiş. Genç kızlar yaşlı ve paralı erkeklerle evlendirilmiş. Tek güç, âdeti zenginlik imiş. O yüzden de, o devre atfen halk arasında “*Ağzı eğri (çarpık) olsa da zengin evlâdı söylesin*” şeklinde atasözleri ortaya çıkmış.

İşte bu devirler, folklor tarihinde “*muñ-şer koşukları*” (dert, sıkıntı şiirleri) adıyla iz bırakmıştır. Halk arasında çok yaygın olan bu koşuklara “*hevjar*” veya “*yar yar*” denilir.

Hevjar¹

“*Hevjar*”, Karakalpak halk örf ve âdet koşuklarının en tesirli türlerinden biridir. Bu konuda ünlü halkiyatçı, Nejim Devkaraev, “*Kızlar evlendirilirken, doğup, büyüdüğü evle vedalaşırken, başına gelen kaygı ve dertleri koşuklarla dile getirirdi. Kızın karşısında oturan kız ve gelinler, koşuğun nağmesine saz ile katılıp, kızın düşüncesini onaylardı. İşte bu koşuklara Karakalpak dilinde “hevjar” denir*” diye yazar.

“*Hevjar*”, ilk önce, sevmediği adamla evlenmek zorunda kalan kızın razı olmamasından ortaya çıkmış olsa da, son zamanlarda, evlenen her kızın “*hevjar*” söylemesi âdet haline gelmiştir:

Kara miltık ak miltık	<i>Kara tüfek ak tüfek</i>
Atkan ekem hevjar	<i>Atmış babam “hevjar”</i>
Mal ornına öz kızın	<i>Mal yerine öz kızını</i>
Satkan eken hevjar	<i>Satmış babam “hevjar”</i>
Bela bolar alğan malıñ	<i>Belâ olur aldığın mal</i>
Jattan ekem hevjar	<i>Yabancıdan babam “hevjar”</i>

¹ K.Mambetov, Karakalpakların Etnografyalık Tariyhı, Nökis “Karakalpakstan”, 1995, s.169-172.

Köz jetpestey aspannan	<i>Uçsuz bucaksız gökten</i>
Ayım tüsti hevjar	<i>Âhım düştü "hevjar"</i>
Bir sımılırtı jamaŋa	<i>Bir kötü yaman kişiye</i>
Payım tüsti hevjar	<i>Payım düştü "hevjar"</i>

Kozı kelse örİsten	<i>Kuzu gelse otlaktan</i>
Kosaklayın hevjar	<i>Çiftleştireyim "hevjar"</i>
Süymegendi men kalay	<i>Sevmediğimi nasıl</i>
Kuşaklayın hevjar	<i>Kucaklayayım "hevjar"</i>

Bir başka örnek:

Öz ekemniñ esigi jupar esik hevjar	<i>Öz babamın kapısı çift kapıdır "hevjar,"</i>
Kirsem şıksam şaşımnan sıypar esik hevjar	<i>Girsem çıksam saçımın sıvazlar kapı "hevjar,"</i>
Kayın atamniñ esigi şeñgel esik hevjar	<i>Kayınbabam kapısı çengel kapı "hevjar"</i>
Kirsem şıksam şaşımın jular esik hevjar	<i>Girsem çıksam saçımı yolar kapı "hevjar"</i>
Koy süyedi balasın kozım-av dep hevjar	<i>Koyun sever yavrusun "kuzum" diye "hevjar"</i>
Heş nersenı körmegeñ bozım-av dep hevjar	<i>Hiçbir şeyi görmeyen "bozum" diye "hevjar"</i>
Uzatkanda kız jılar öksip öksip hevjar	<i>Verilince kız ağlar, hıçkırır hıçkırır "hevjar"</i>
Kane meniñ kız küñgi nazım-av dep hevjar	<i>Hani benim kız günkü nazım diye "hevjar"</i>
Torğay süyer balasın tolganım dep hevjar	<i>"Turgay"¹ sever yavrusun "tolganım" diye "hevjar,"</i>
Tobilğiniñ basına konganım dep hevjar	<i>"Tobilgi"² nin başına konanım diye "hevjar"</i>
Uzatkanda kız jılar öksip öksip hevjar	<i>Verilince kız ağlar, hıçkırır hıçkırır "hevjar"</i>
Endi meniñ kuvrayday solğanım dep hevjar	<i>Şimdi benim kuruyup, solduğumdur "hevjar".</i>

Kızın söylediği "hevjar"ına cevap olmak üzere, onun yengeleri de şiirsel sözlerle karşılık verirler. Bunlar, "hevjar" veya "yar yar" tipinde olup, asıl maksadı kızın teskin etmeye yöneliktir:

Jılama biykeş jılama	<i>Ağlama biykeş ağlama,</i>
Kız bolıpsañ yar-yar	<i>Kız olmuşsun "yar-yar"</i>
Kızıl tilli jigítke	<i>Kızıl dilli yiğide</i>
Köz bolıpsañ yar-yar	<i>Göz olmuşsun "yar-yar"</i>

¹ Turgay: Serçeye benzer küçük bir kuş.

² Tobilgi: Dağlık yerlerde yetişen, kırmızı yabanî gül. (Bundan daha çok kamçıya sap yapılır.)

Öz üyine kız bala Konak bolar yar-yar Eke sözün ukpağan Talak bolar yar-yar	Öz evine kız çocuk, Konuk olur “yar-yar” Baba sözü dinlemeyen Talak olur “yar-yar”
Şatıraş köylek juvılsa Böz boladı yar-yar Jılavık kız eline Söz boladı yar-yar	Kumaş gömlek yıkansa Bez oluverir “yar-yar” Ağlayan kız iline Söz oluverir “yar yar”
Kabat kabat katlama Katlanadı yar-yar Kızdı alıp jeñgeler Atlanadı yar-yar	Kat kat olan “katlama” ¹ Katlanıverir “yar yar” Kızı alıp yengeler, Atlanıverir “yar yar” vb.

Zaman içinde “hevjar”ın çeşitli türleri ortaya çıkmıştır. Önceleri “hevjar”, derdini terennüm etmek için yalnızca kız tarafından söylenirken sonraları onun “aytış” türleri de peyda olmuştur.

Bazı durumlarda kızın yanında duran adamlar veya kız yengeleri, bazen de dışarıda duran güveyi topluluğu da kıza nasihat vermek için “hevjar” söylemiştir. Meselâ:

Kız: Tekiyettiñ şet bavın Oyatarsın yar-yar-av Toy başına tuv biye Soya tursın yar-yar-av	“Tekiyet” ² “in uç bağıni Oyadursun “yar-yar” hey Toy başına kısır kısırak Kesedursun “yar-yar” hey
Men atama aytayın “Ekeme ayt” dep yar-yar-av Meni dese bıyılşa Koya tursın yar-yar-av	Ben anneme diyeyim. “Babama de” diye “yar-yar” hey Beni dese bu yıl da Koyadursun “yar-yar” hey

¹ Katlama: Arasına yağ konularak yapılan bir tür ekmek

² Tekiyet: Nakışlarla süslü keçe.

Erkek:

Alıp kelgen bazardan *Alıp gelmiş pazardan*
 Ala kaşar yar-yar-av *Ala dana “yar –yar” hey*
 Kara makpal sevkele *Kara kadife “sevkele”¹*
 Şaşın basar yar-yar-av *Saçını örter “yar-yar” hey*

Munda ekem kaldı dep *Burda babam kaldı diye*
 Ğam jemeñiz yar-yar-av *Gam çekmeyiniz “yar-yar” hey*
 Kayın atañız sav bolsa *Kayınbabanız sağ oldukça*
 Ornın basar yar-yar-av *Yerine geçer “yar-yar” hey*

Kız:

Esik aldı kara suv *Kapı önü kara su,*
 Maydan bolsın yar-yar-av *Meydan olsun “yar-yar” hey*
 Ak jüzimdi körgendey *Ak yüzümü gösterecek*
 Aynam bolsın yar-yar-av *Aynam olsun “yar-yar” hey.*

Kayın atamız bar deydi *Kayınbabamız var diyor,*
 Azarlanğan yar-yar-av *Azarlanan “yar-yar” hey.*
 Aynanayın ekemdey *Kurban olduğum babam gibi*
 Kaydan bolsın yar-yar-av *Nasıl olsun “yar-yar” hey.*

(“Hevjar” veya “yar-yar” koşuklarının ilk devirlerdeki örnekleri dertli olsa da, bunlar sonraları sevinçli temalarla da karşımıza çıkar.)

XIX. asrın en büyük şairlerinden biri olan **Künhoja İbrayım Uli** (1799-1880) da kendi devrinin pek çok haksızlık ve acı olaylarını dile getirirken, kadın ve kızların acısını da unutmaz ve “şabak” balığı karşılığında kızların başkalarına satıldığını belirtir:

¹ Sevkele: Kıymetli taşlarla bezenmiş, emek ve zaman harcanarak yapılan değerli bir kadın başlığı.

ZAMAN¹

*Karap tursañ bul zamanğa,
Sonday jaysız şıbın janğa,
Jılğa-saylar toldı kanğa,
Elevmet bul kaday zaman?*

*Jılağan köp, öksigen köp,
Hem aşlıktan iyt etin jep,
Bir jutumğa etedi ep,
Kayğı kamal boldı zaman.*

*Jesir katın, jetim ullar,
Tentirep botaday bozlar,
Şabakka satıldı kızlar,
Hesiret-kayğı boldı zaman.*

ZAMAN

Bakıp dursan bu zamana,
Öyle tatsız aciz cana,
Çay, dereler doldu kanla,
İnsanlar, bu nasıl zaman?

Ağlayan çok, hıçkırın çok,
Açlıktan it eti yiyip,
Bir yutuma getirip denk,
Kaygı, cefa oldu zaman.

***Dul kadın, yetim oğullar,
Dolaşıp devece bozlar²,
“Şabak”³ satıldı kızlar,
Kaygı keder oldu zaman.***

XIX. asrın bir başka ünlü şairi, “Ziyvar” mahlasıyla şiirler yazan **Ejiniyaz** (Haciniyaz) da (1824-1878) çağdaşı olan diğer şairler gibi toplumun dertlerine ve problemlerine uzak kalmamış, her vesileyle bu dertleri terennüm etmiştir. Zaten kendi hayatlarında da gün yüzü görmemiş olan bu insanlar, terennüm ettikleri insanların yaşadıkları dertleri de yaşıyor durumdadırlar. Ejiniyaz’ın kadın ve kızlar için söyledikleri, daha çok atasözlerini andıran hikmetli mısralar görünümündedir. Ona göre ailenin temeli kadındır. Kadın, iyi de kötü de eğitilmiş olabilir. Bunu, “*Bolmas*” (Olmaz) adlı şiirinde dile getirir:⁴

*Hayal jaksı bolsa, kevlîñdi aşar,
Hayal jaman bolsa, abırayıñ kaşar*

Kadın iyi olsa gönlünü açar
Kadın kötü olsa izzetin kaçar”

veya:

¹ Edebiyat Hrestomatiyası, “Bilim” Baspası, Nökis, 1988, s.17.

² Bozlar: Bağırır, böğürür.

³ Şabak: Bir tür küçük balık.

⁴ Ejiniyaz, Tañlamalı Şığarmaları (Seçme Şiirleri), “Karakalpakstan” Baspası, Nökis, 1988.

*Er jigittiñ atın hayal şığarar,
Jamanı gezlesse jigiti ne kılar,
Jaman joldas jaman sırn aldırar,
Olardıñ keregi bolmas halık uşın. (Halık uşın)*

Yiğidin adını kadın çıkarır,
Kötüsü denk gelse, yiğit ne kılar,
Kötü yoldaş, kötü sırnı aldırır,
Onların gereği olmaz halk için. (Halk İçin)

İyi kadın, misafir bekleyen ve ona iyi davranan kadındır. Böyle yapmayanlar kötü kadınlardır:

*Yigittiñ şiyirin til hayalı bolsa,
Üyine kıldırıp miymanı kelse,
Alğanı sellenip barını berse,
Miyman kütse baska isi bolmasa (Yoşı
bolmasa)*

Erin şirin dilli hanımı olsa
Evine, dolaşıp miymanı gelse
Aldığı azalsa, varını verse,
Mihman beklese başka işi olmasa
(Coşkusu Olmasa)

Ona göre güzellik dışta değil içtedir. Bütün güzel kızlara iyi demek de mümkün değildir:

*Edepsiz erkansız biypehim kızdin,
Hoşrey bolmak bilen janan bolurmu?
(Bolurmu)*

Edepsiz hürmetsiz geveze kızdan
Güzel olmak ile canan olur mu? (Olur mu)

Ejiniyaz, “*Kerekti*” (Gerektir) adlı şiirinde de aileye alınan bazı gelinlerin yüz güldürmediği, haddini aştığı, görgüden uzak olduğu hususunu dile getirerek bir anlamda gelin kızların nasıl olması gerektiğini ifade etmektedir (şiir kısaltılmıştır):

KEREKTİ

*Men aytayın imdi kelin teriypin,
Edep-burıñıdan kalsa kerekti.
Erte turub, atasınıñ üyine-
Kelin yalañ ayak barsa kerekti.*

*Elge herbir türlü kelinler keler,
Bugün kelse, tañla ahalap küler.
Ata-anasıyğa nesiyhet berer,
Şul üyge serdarman dese kerekti.*

*Kelin üyge kelse selâmın bermes,
Biyhaya-bedbahtıñ uyatı bolmas,
Aldıñnan kes-keslep, nazariy almas,
Sıyrañlap, digildep yürse kerekti.*

GEREKTİR

Ben diyeyim şimdi gelin tarifin,
Edep, öncelerden kalsa gerektir,
Sabah kalkıp babasının evine,
Gelin, yalın ayak varsa gerektir,

İle her bir türlü gelinler gelir,
Bugün gelse yarın kahkahayla güler,
Ana babasına nasihat verir,
“Bu eve serdarım” dese gerektir.

Gelin eve gelse selâmın vermez,
Bî-haya, bedbahtın hayası olmaz,
Önünden geçer de nazarın salmaz,
Edeple ve tezce yürüse gerektir.

*Kelinler öziniñ yamanın bilmes,
Sorasañ kerilip juvabın bermes.
Buyırsañ bir işke şakırmay kelmes,
Toñız tuñlav etip tursa kerekti.
Edepli ayallar ahalap külmes*

*Eridin biyjuvab heş yere barmas,
Yaman ayal yaman halını bilmes,
Birevge sın takıb külse kerekti.*

*Birevni birevge kedayım yazar,
Katın yakşı bolsa, üyinde bazar,
Yaman bolsa, badbaht avılını buzar,
Atadın uğılını bölse kerekti.*

*Yigit malın berip katın aladı,
Katınıñ yamanı ketmes karadı.
Erman bilen ömir ötip baradı,
Kaygıv-ğussa bilen ötse kerekti.*

*Bazı kelin keler öñürin aşıp,
Eriniñ buyırğan işinen kaçıp,
Yaman katın alıp yürmen şatasıp,
Ziyvardan vesiyat kalsa kerekti.*

Gelinler kendinin kusurun bilmez,
Sorarsan gerilir, cevabın vermez,
Buyursan bir işe, çağırmadan gelmez,
Dikkatle dinleyip dursa gerektir.

Edepli kadınlar kahkahayla gülmez,
Erinden izinsiz bir yere varmaz,
Kötü kadın, kötü halini bilmez,
Birine kusur bulup gülse gerektir.

Birin diğetine Allah'ım yazar,
Kadın iyi ise evinde pazar,
Kötü ise bedbaht, köyünü bozar,
Babadan oğulu bölse gerektir.

Erkek malın verip kadını alır,
Kadının kötüsü gitmez karadır,
Dertler ile ömür geçip de varır,
Kaygı keder ile geçse gerektir.

Bazı gelin gelir, bağrım açıp,
Erinin dediği işinden kaçıp,
Kötü kadın almayın hata kılıp,
Zivar'dan vasiyyet kalsa gerektir.

Ejiniyaz'ın, “*Kız bala kemala kelse*” (Kız Çocuk Kemâle Gelse), “*Bozatatlı nazelim*” (Bozatatlı Güzel) “*Gözzallar*” (Güzeller), “*Yok meniñ*” (Yok Benim), “*Bir periy*” (Bir Peri), “*Ey nazelimler*” (Ey Güzeller), “*Bir Jenan*” (Bir Cânân), “*Yol bolsın*” (Uğurlar Olsun), “*Sevdiğim*” gibi şiirleri ise aşk ve muhabbet üzerine yazılmış güzellemelerdir.

XIX. yüzyılın bir başka ünlü şairi olan **Berdak Gargabay Ulı** (1827-1900), şiir dilindeki ustalığı, sazendeliği, bahşılığı, Karakalpak tarihi ile sıkı sıkıya bağlı tarihçiliği ve Karakalpak şeceresini yazan bir etnograf oluşu ile tanınmaktadır.¹ Berdak, sosyal, didaktik, epik

¹ Berdak için bkz. S.Ahmetov- K.Mambetov, Karakalpak Edebiyatı”, “Bilim” Baspası, Nökis, 1996; “Özbek Sovet Ensiklopediyası”, 2. cilt, Taşkent, 1972;

şairlerinin yanında teması kadın ve kızlar olan şiirler de yazmıştır. Şair, özellikle kendi devrindeki kadınların acınacak hallerini, ezilmişliklerini, hukuksuzluklarını, toplum içinde insan sıfatında görülmeişlerini, mal niyetine satılışlarını büyük bir acıyla dile getirir. Berdak'ın, doğrudan doğruya kadın ve kızları anlatan on kadar şiiri mevcuttur. “*Oylanba*” (Düşünme), “*Kelin*” (Gelin), “*Teñiñdi Tap*” (Dengini Bul) gibi şiirler, bunlara örnek gösterilebilir. Şair, “*Kelin*” şiirinde şunları söyler (Kısaltılmıştır):

*Artık seniñ akıl, oyıñ,
Talşıbıktay hem de boyıñ,
Karma-jarma bolıp toyıñ,
Erman menen tursañ kelin.*

Yeter senin akl u fikrin,
Fidan gibi hem de boyun,
Az yemekle oldu toyun,
Derdin ile dursan gelin.

*Artık bahañ, eliv tuvar,
Sennen alıp ekeñ savar,
Buringınıñ jolin kuvar,
Bahtıñ kara boldı kelin*

En çok bahan, elli hayvan,
Senden alıp baban sağar,
Öncekinin yolundan gider,
Bahtın kara oldu gelin.

*Korlık, azap körgeñ küniñ,
Kapalıktı ötti tüniñ,
Erkin şağlap şıkpay üniñ,
Kapalıktı tursañ kelin.*

Horluk, azap gördüğün gün,
Kaygı ile geçti gecen,
Rahat, özgür çıkmaz sesin,
Kaygı ile dursan gelin.

*Ötkerme ömirdi zaya,
Bir öziñe tile saya,
Tuvrı joldan ketpe kıya,
Öz teñiñdi tapkıl kelin.*

Geçirme ömrünü zayı,
Tek kendine dile sâye,
Doğru yoldan gitme eğri,
Öz dengini bul sen gelin.

“*Oylanba*” şiirinde de şair, kadın ve kızları, kendi isteklerine ulaşmak yolunda cesur olmaya çağırır:

“Berdak”, Tañlamalı Şığarmaları, “Karakalpakstan” Baspası, Nökis, 1987;
C.V.Uygur, Karakalpak Edebiyatı, Denizli, 1999.

*Malı köp dep ketpe oğan,
Azap berer ahmak sağan,
Opasız ol sözi jalğan,
Süygeniñe heş oylanba,
Kapa bolma, teñiñdi izle,
Hor bolmastay jerdi gözle... ”*

“Malı çok deyip gitme ona,
Azap verir ahmak sana,
Vefasız o, sözü yalan,
Sevdiğine hiç düşünme,
Kaygılanma, dengini ara,
Horlanmayacak yeri gözle...”

Şair, kızların, kendi istedikleri gençle evlenmeleri gerektiğini, başka şairlerinde de dile getirir.

*Kız javanlar süygenine ketpedi,
Şağlap külip teñi menen jürmedi.*

“Kız, civanlar sevdiğine gitmedi,
Güle oynaya dengiyle yürümedi.”
(Zamanda)

veya:

*Kız tiymedi bul jigitke,
Aytsa da bakmadı betke,
Jete almay pakır niyetke,
Jılap turğan kızdı kördim.”*

“Kız gitmedi bu yiğide,
Konuşsa da bakmaz yüze,
Ermez fakir emeline,
Ağlayıp duran kızı gördüm.”

Şairin mısralarında bir ideal hâline getirdiği kadın ve kızların toplumda söz sahibi olmaları ve topluma iştirak etmeleri hususunu Berdak, bizzat kendi hayatına tatbik etmiş ve öz kızı, **Hürliman**'ı olumsuz görüşlere aldırmadan bahşı yapmıştır. Hürliman'ın evlâdı **Karajan** da günümüze kadar yaşayan meşhur bahşılardan biridir. Berdak'ın dütarı da Karajan'a miras kalmıştır.

Berdak'ın tarihle, tarihî destanla ilgili bir şiiri olan “**Amangeldi**” şiirinin temelinde de aslında kızlar vardır: Amangeldi, Karakalpak sözlü edebiyatında yaşamakta olan bu destanın baş kahramanıdır. Berdak'ın bu şiiri, Karakalpak edebiyatında yazılmış olan Amangeldi şiirlerinin en güzelidir. Şiir, halkın ar ve namusunu korumak için kendini feda etmekten çekinmeyen Asan ve Amangeldi gibi kahramanların yaptıkları işleri terennüm etmektedir. Yani kadın ve kızların namusu ile yurt namusu, bu destanî şiirde bütünleştirilmiştir. Bu şiir, şöyle bir tarihî olaya dayanmaktadır:

Karakalpakların bir kısmı, Sırderya boylarında XVII-XVIII. asırda Kokan (Hokand) hanına tabi olarak yaşamaktaydılar. Bu zamanda, bir kısım Karakalpakların lideri , kervanbaşısı ve kahramanı **Kudaybergen Ulı Asan**'dır. Bir gün Kokan hükümdarı, mevcut hanımlarına ilâveten bir *Karakalpak kızını cariye olarak alıp gelmesi için* Asan'a haberci gönderir. Asan da ona: "Biraz sabretsin, müşavere edip kararımızı bildiririz." diye cevap gönderir. Bu işe çok sinirlenen han "Her gün bir Karakalpak kızını göndersin" diye emir verir. Hanın bu emrine Asan da halk da çok öfkelenir. Han, Asan'a buyruğunu dinlettirmek için baskı yapar. Asan, halkın namusuna ve onuruna hâle gelmemesi için baskılara, işkencelere razı olur. Han, onu darağacına astırır. Halk, lidersiz kalınca hanın zulmünden kaçmak için Yeniderya boylarına gelirler. Kokan hanından intikamlarını alacak bir yiğit arzu ederler. Bunun üzerine yiğit Amangeldi, halkın ve Asan'ın öcünü alır. Şiirde, bu olaydan başka Amangeldi'nin diğer savaşları da anlatılır.

*Kokan hanı kıldı zorluk,
Kız soratıp berdi horluk,
Asan körsetti duğımlık,
Jılatpayman eldi dedi.*

"Hokand hanı kıldı zorluk,
Kız isteyip verdi horluk,
Asan, gösterdi yiğitlik,
Ağlatmam ben yurdu dedi.

*Sözinen kaytpadı Asan,
Kız alısar ölse kaşan,
Vatan bolmas bizge Kokan,
Sen şuvlattıñ eldi, dedi.*

Sözünden dönmedi Asan,
Kızı alır öldüğüm zaman,
Vatan olmaz bize Hokand,
Sen ağlattın yurdu, dedi.

*Karakalpak bermes kızın,
Hemmesi de meniñ kozım,
Tiydirmespen tiride özüm,
Dep Asan er Kokan keldi.*

**Karakalpak vermez kızın
Cümlesi de benim kuzum,
Dokundurmam sağken özüm**
Deyip Asan, Hokand geldi.

XIX. yüzyılın bir başka ünlü şair olan **Öteş**'in asıl halk tarihi, edebiyat tarihi açısından önemi büyüktür.¹ Biz, onun "*Kördim*", "*Kök Özek*", "*Berdak Baksığa Juvap*", "*Ötti Dünyadan*" ve "*Sevmeymen*"

¹ Öteş için bkz. S.Ahmetov, K.Mambetov, "Karakalpak Edebiyatı", Nökis "Bilim" Baspası, 1996; C.V.Uygur, Karakalpak Türkleri Edebiyatı, Denizli, 1999.

adlı şiiirlerinden Karakalpak halkının tarihiyle, bu tarih içinde yer alan *Ormambet Bey*, *Aydos Bey*, *Begis ve Mirjik*, *Ernazar* gibi ünlü tarihî şahsiyetlerle ilgili pek çok olayı, *Jiyrenşe*, *Ozan Jiyen*, *Künhoca*, *Berdak*, *Haciniyaz* şairlerin hayatlarıyla ilgili çok değerli bilgileri öğreniyoruz.

Şairin şiiirlerindeki bir başka konu da, sosyal temaya bağlı olarak karşımıza çıkan kadın ve kızlarla ilgilidir. Haciniyaz ve Berdak gibi Öteş de cemiyetteki kadın ve kızlar aleyhine olan sosyal dengesizliğe, kızların bir mal gibi sevmediği insanlara satılmasına şiddetle karşı çıkar. “*Kızlar*”, “*Gülziba*”, “*Hayran Etti*” şiiirleri, bu temada yazılmış olan şiiirleridir.

Ona göre kadın ve kızların sosyal adaletsizlik ve dengesizliği, bütün halkın dengesizliğinin bir parçasıdır. Kadınların âdil ve dengeli bir hayata kavuşması, bütün halkın bu değerlere kavuşmasıyla mümkündür ve o günler mutlaka gelecektir:

Zaman kelse, bahıt keler kızlarğa, “Zaman gelir, baht da gelir kızlara,
Kıs künleri aynaladı jazlarğa Kış günleri dönüverir yazlara”

Karakalpak nesri de kadın ve kızların toplum içindeki acınacak hallerine, itilip kakılmalarına temas edip onların da kendi iradeleri ve arzuları doğrultusunda kendi hayatlarını kurabilmeleri, mal gibi alınıp satılmamaları konularını işler. Bu edebiyatçılardan biri **Ebdıraman Öteпов**’dur. (1905-1934)¹ Drama ve millî tiyatronun temellerini atanlardan biri olan Ebdıraman Öteпов, 1927 yılından itibaren “*Tañ nuri*” (Tan Nuru) tiyatro topluluğunu kurmak ve sağlamlaştırmak için çok uğraşmıştır. Bunun sonucunda, 1930 yılında millî tiyatro kurulmuş ve E. Öteпов, bu tiyatronun müdürü olmuştur. (1930-32)

1920’li yıllardan itibaren E. Öteпов’un “*Teñin tapkan kız*” (Dengini Bulan Kız), “*Güman*” (Şüphe), “*Boyavşu vekil*” (Boyacı Vekil), “*200 gramm*” (200 Gram), “*Eki baslı suv kabak*” (İki Başlı Su Kabağı) gibi piyesleri yazılmış ve sahneye konmuştur. 1956 yılında “*Teñin tapkan kız*” (Dengini Bulan Kız) piyesi tekrar işlenip sahneye konmuştur.

¹ Bkz. Karakalpak Respublikasının Jazıvşıları, “Bilim” Baspası, Nökis, 1995.

Ebdiraman Ötepov, günümüze kadar değerinden bir şey kaybetmeden halkın övgüsüne mazhar olup gelen, şimdi de Karakalpak Millî Müzikal Drama Tiyatrosunun temel repertuarlarından biri olan I perdelik bu piyesini ilk defa 1925 yılında “*Şeleke Bey*” (Şeleke bay) adıyla Konrat’ta yazmıştır. Yazar, bu komediyi Törtkül’e geldikten sonra 1928 yılında tekrar işlemiştir. Piyeste, **Şeleke** adlı evli ve çocuklu 64 yaşındaki bir adamın, tekrar evlenmek istemesi, karısı **Nezigül**’ün bu evliliğe karşı çıkışı ve fakat Şeleke’nin dediğini yaparak 16 yaşındaki fakir bir aile kızı olan **Tillahan**’ı mal (başlık) karşılığında alışı dramatik bir şekilde anlatılmaktadır. Fakat yazar, piyesin sonunda Tillahan’ı, Şeleke’ye yâr emez, onu sevdiği erkek olan 20 yaşlarındaki **Selmen**’le buluşturur. Piyesin metninden alınan aşağıdaki parça, ikinci evlilik anlayışını aksettirmesi açısından dikkat çekicidir.¹

“Şeleke- (Başım kaldırıp, öfkeyle). Gökyüzünü yere indirsen de ben düşündüğümü mutlaka yaparım.

Nezigül - Ben, halkın dedikodusundan çekindiğim için söylemiştim, şimdi sen bilirsin, benim üstüme bir değil iki kadın al. Ne yapayım Allah’ım, biricik evlâdım sağ olsun.

Şeleke Nasıl söz olur, sadece ben değil, köyün hepsi iki kadın almış. Bir tek bana bakılırsa köy gülecek.

Nezigül - Köylü, kadın aldıysa bir bahaneyle aldı. Biri çocuğunun olmayışından, biri gençlik hevesiyle. Sen ise altmışı aşmış. Allah’a şükür çocuğun var, malını sığdıracak yer olmadığını söyleyip durursun, yoksa utanmadan hangi yüzle kız alacağım der durursun? Öyle yapacağına işte biricik oğluna dua et. Böylece biz de gelin alalım, muradımıza erelim.

*Şeleke- Sen saçma sapan konuşma, bu söylediklerinin hiç biri benim kulağıma girmez. Yaşlandın desen de, benim sakalım ağarmış ve yaşım ilerlemiş olsa dahi, **gönlüm genç**. Senin gibi kadını ihtiyarlatıp ihtiyarlayan Şeleke’yim ben. (Ayağa kalkar) Allah’ın verdiği mal dersen, köy dolu, izzet itibar dersen güçlü; halime uygunu var. **Hangi boş gezen aç ve çıplaklar kızını vermezmiş**. Bak gülüp duruyorsun, gülme kadın, gösteririm sana!*

Nezigül - Tamam, alacağın kız alıver, biz sözün olacağını söyledik, bir değil iki üç kız al. Bugün alsan da başım dönmez, ekmek yemekten kolay.

¹ Bkz. “Karakalpak Edebiyatı”, “Bilim” Baspası, Nökis, 1998 (ders kitabı), s.194-209.

(...)

Şeleke - Tavmuratcan, sizleri çağdırmaktaki maksadım Şu ki, ağanız yaŐlanırken genç olası geldi. YaŐlılıđın önü, gençliğin sonu, Allahu Taâlâ'nın verdiği devletin arkasında hiçbir Őeye hevesim yok. Yine de, yaŐlandıđımda taharet (abdest) suyu ısıtıp verecek, iyi yerden bana bir kız alıp verin, bunu diyeyim diye sizleri çağdırttum.

Jamal - Ne! Ağa, doğru mu söylüyorsun? Bırak, eğleniyor gibisin. Bunu köy halkı işitmesin; bu, alay konusu olur be!

Şeleke - (Hoşuna gitmemiş bir halde) Doğru söylüyorum çocuklar. (Nezigül, suratını asıp dışarı çıkıp gider.)

Tavmurat -Doğru ağa! Kız almayan kişi yok. Köyün yaşı, sizin yaŐlılıđınız ile denk. **Fakat zamane kötü, iki kadın aldırıyor der, başlık da bundan böyle terk ediliyormuş diye köy halkı bir Őeyler söylüyor.** Bunların hepsi sizde var. Hangi Karakalpak size kızını vermez, hepsi de verir.

Şeleke - (Gülüp) Ha-ha Tavmuratcan. Ata çocuğusun be! Adamın gönlündekini söylüyorsun, **işte başlık için mal, iki kadın almak hakkında çıkan nizam (sadece) bizim köye gelip yayılmasa gerek.** Çünkü, niye dersen, Őehirdeki Hojamet'in divan kâtibi, arkadaŐın kâtibi (sekreteri) dünkü gün konuşurken "Vay, ağa biz varız, gam yeme, eskisinden de fazla neşelen" demişti."

Karakalpakların çağdaş yazarlarından biri de **Jubatkan Muratbaev**'dir.¹ (1939-) "Yazarın "Jesir" (Dul) (1980), "Bahut Joh" (Baht Yolu) (1981), "Taň Juldızı" (Tan Yıldızı) (1983), "Dığırdık"² (1990), "Şejireniň Őıbıđı" (Şecerenin Dalı) (1991), "Aytalmay ketti" (Denmedi Gitti) (1992) adlı hikâye ve romanları yayımlanmıştır. J. Muratbaev'in *Esenkara*" adlı hikâyesi, kadın ve kızları direkt olarak konu edinmese de, sosyal adaletsizliğin yaygın olduğu, ekonomik gücün belirli ellerde toplandığı, resmî görevlilerin görevlerini kötüye kullandığı, ahlâkî değerlerin aŐındıđı bir toplumda kadın ve kızların nasıl kullanıldığını veya ezildiğini çarpıcı ve düşündürücü tablolarla karŐımıza getirir.³

¹ Karakalpak Respublikasının Jazıvşıları, "Bilim" Baspası, Nökis, 1995.

² Dığırdık: Nehrin bükülen kıvrılan yeri; hayvanla çekilen arabanın bir parçası.

³ J.Muratbaev, "Esenkara", Aral jurnalı (Aral dergisi), 1992, sayı: 2

Esenkara, defalarca hapse atılıp çıkan, adam döven, adam öldüren, mal çalan ve adı “Kavgacı Esenkara”ya çıkmış olan bir belâlıdır. Yıllarca tekrar tekrar hapse atılıp yaşı elliye geçip gücü kuvveti azalınca hayatın badirelerinden bir tohum tanesi gibi ezilip tövbeye gelir. Esenkara, son yıllarında cezasını çekip geldiği günden itibaren temiz iş yapmaya niyetlenip Şımbay (Çımbay) şehrindeki bir fabrikaya traktörcü olarak girer. “Esenkara köye gelmiş” sözünü işiten köy insanları ilk günler ona şüpheyile bakarlar, onun yanına bile yaklaşmazlar. Ama gitgide Esenkara, köyün en hürmetli adamı olur. Esenkara’yı, Remet adlı bir adam ve onun karısı evine alır, ihtiyaçlarıyla ilgilenir. Esenkara bir gün çok kötü hastalanır. O, öleceğini hisseder. Ölmeden önce yaptıklarını teker teker anlatıp bir hocaya bağlanmak ister. Remet vasıtasıyla köyün hocasını çağırıp getirtir. Esenkara, hocaya niyetini anlatır. Hoca, “Niyetini Allah kabul etsin, ben seni sûfliğe kabul edemem, senin boynunda pek çok kişinin parası pulu var, bazılarının haksız yere kanını döktün. Onları veya onların yakınlarını bulup helâllik dile, ondan sonra konuşuruz” der. Esenkara da “Efendim, ben hırsız değilim, bu yaşıma gelinceye kadar kimsenin iğnesini bile almadım. İnsanlara yaptığım -size göre- kötülükleri anlatayım, kimden ne kadar af dileyeceğimi şeriata göre siz ayırt edin” diyerek yaptıklarını anlatmaya başlar. Bunlardan biri, Bölge Komitesi Sekreteri Baravkov Seytkasım’ı dövüp, tehdit edip parasını alması hadisesidir. Bu olay anlatılırken, Seytkasım’ı tehdit sebeplerinden birinin, onun *savaştaki bir bakkalın yalnız ve sahipsiz karısı Ürimhan’ı taciz etmesi* olduğunu anlıyoruz. Esenkara, Seytkasım’a “*Savaş meydanında kan döken gözüpek yiğidin karısına hamilik ediyor gibi görünmene, şeriata göre de, parti üyelik kartına göre de hakkın yok. Böyle devam edersen şehrin arkasındaki büyük mezarlığa bölge komitesi reisi olursun!*” der.

Esenkara, bir olayı da şöyle anlatır:

“*Orduya (askere) gidenlerin arkasından kara kâğıt (ölüm haberi) geliyor ve dul kadınların sayısı artıyordu. Alan genç yok, gelişen kızlar da dul. İldeki akıllı adamların hepsi gece gündüz çalışıyor. Bir lokma yemek için herkes tarlaya çıkıyor. Dul gelinler, yetişkin kızlar, yapması gereken işlerini bitiremeyince, akşam karanlığına kadar çalıştılar. Onların yanında, kontrolör şef denen aygır var. Erkek deve yavrusu gibi bağırıp elini tehditkâr sallayıp duran vekil var. Pamuk, “görek” (bir tür bitki) toplayıp*

vaktinde işlerini bitiremeyen kız ve gelinler, harmanın yanındaki çukur eve girip çıkıyordu. Vekilin gönlünü hoş edip, işini tamamlamış gibi olup evlerine dönüyorlardı.

Bir gün Sarı Bermanhan'ın evinin yanına geldiğimde arabamın "kadran"ı kırıldı. Sarı Bermanhan'ın evinin yanında iri bir pamuk harmanı var. Harmanın başında bir sürü adam. Üç dört XT3 traktörü ve araba görünüyor: Şehir yakın. Yol iyi. Bir traktörcüye para verip arabamı şehre kadar çektiirmek isteğiyle harmana doğru yürüdüm. Ortalık kararmaya başlamıştı. Ben, harmanın başındaki yer evinin önüne gelip durdum. Yer evinden üç adam çıktı. Yer evinden çıkan ve üstünde askerî elbise olan kasıtlı biri, "Şimdi ben gidene kadar sizlerden hiç kimse günlük iş talep etmeyecek, listeye yazacak. Yeni verdiğim akçenin hepsini siz harcamayın, "biykeş"e de kokulu su (parfüm), krem, örtü alıp verin" diyordu gerinerek. Uzun boylu kadının yanında, bir eliyle yüzünü kapatıp duran genç kız, "Şimdi neylerim, abim bilse öldürür" diye ağlıyordu. "Birinci kez hepimiz de böyle korkup ağladık. Hiçbir şey olmadı. Görüp durursun, avulun baş kadınıyım, dayı abinden iki çocuk doğurdum; kaderin bozduğunu kader düzeltir. Sadece kendine erkekleri çekmeyi bilmen gerek. Ağlama. Bedava gerdanlık da hediye oldu. Ben bir temiz gence kaçırırım," diye akıl verip durur. Ben, uzun gün içinde birazcık bile dinlenemeyip yorulmuş bir adamım. Az önceki "vekil" in yer evinde yaptığı, toyun dumani çıkmadan (erkenden) ayrılıp giden gençlerin kaderi gözümün önüne geldi. Ok yılanı gibi atılıp vekilin yanına nasıl vardığımı bilmiyorum. Belinden kucaklayıp harmanın kenarındaki suyla dolu havuza fırlattım. Sudan korkarak çıkıp giderken deri çizmenin ökçesiyle alnına tekme attım. Vekil, sırt üstü devrildi..."

Değerlerin aşındığı, ferdi ahlâkın yok olduğu toplumlarda en çok ezilen ve kullanılan kesimin kadın ve kızlar olduğu hususu, **Keñesbay Allambergenov**'un (1954-) "*Derya Tartılğan Jıllar*" (Nehrin Çekildiği Yıllar) adlı romanında yine realist tablolar halinde dile getirilir.¹

"...Jalğas, "yangından koruma bölümü"nde yardımcı müfettiş olarak işe başladıktan sonraki beş altı gün sonra, bölüme otuz beş kırk yaşlarında, fakat yaşına hiç de uygun olmayan şekilde semirmiş, gözü kısıkça, açık sarı bir kişi girip geldi. Jalğas'a, onun yüzü tanıdık gibi gelmişti.

¹ "Karakalpak Edebiyatı", "Bilim" Baspası, Nökis, 1998. (Yazar, bu romanı için 1993 yılında Karakalpakstan Respublikası "Berdak" adındaki millî ödülün sahibi olmuştur.)

-Bölge maliyesinin müdürü Delibay denen kişiyiz! deyip ağız dolusuyla kendini tanıttı o kişi Jalğas'ın düşünmesine fırsat vermeden.-
 “Hey arkadaş”, deyip peşi sıra çekinmeden gelen işine geçti, “Buraya geldiğini duyup sevindik. Seni, Müslümanlığı bilen, imanlı genç diye işittik. Gerçi biz de elimizden iş gelmeyen beceriksiz değiliz. Çok vakit var, istediğin işi yapalım. Mal müdürlüğü ile yangın teftişi, eskiden beri akraba gibi yakın işlerdir. Bu yüzden elde fırsat varken bakıp durmak olmaz. Deveden bir tüy çeksen de kârdır! Evrakı tamamsa olur, onun korkacak hiçbir tarafı yok kardeşim. Sen sözleşmelerini yap, biz para ödeyelim, yani kâğıdı (evrak) sizden, para bizden. Bu yüzden ikimiz anlaşmış olmazsak, olmaz. Bizden önceki başkanlar deveyi tüyü ile yutmuşlar, dostum, o zaman bile onlara hiçbir belâ gelmemiş, gerinin övündüklerini görüyorsun, yere göğe sığacak belâ değil...

-İkimiz anlaşmış olsak ne yapmamız gerek ihtiyar? diye mülâyımca gülümsedi Jalğas.

-Oy, çocukmuşsun! Onu da mı bilmiyorsun?

Mal müdürü, sözüm tesir ediyor diye sevinip, eskisinden daha fazla çözüldü (açıldı).

-Hey dostum, bizim bir kardeşin kızı vardı, dedi sonunda sözün özüne gelip. Bîçare, anadan öksüz, babadan yetim kalmış. Bir abisi vardı, o da bir yıl içinde evlendi, geçimi çok zayıf. Evi ise neredeyse yıkılıp gidecek. Ona tamir için biraz para vermemiz gerekiyordu. Sen, dostum, sadece evi yanıp gitti diye yazı yazsan olur. Ben, o yazıya göre iki bin akçe çıkarırım; binini ona verip, kalanını da ikimiz bölüşürüz. Fakat dostum, yazıyı, “çok şeyi yanıp gitmiş” diye sağlam yazmamız gerek!

-Yaşa! dedi Jalğas o önceki tebessümünü değiştirmeden. Peki o parayla ne yapacağız?

-Vay, kardeşim, deli edersin adamı be! Ne mi yapacağız? İşte, üzümün suyundan yananlar var, onlarla birlikte olup sabaha kadar istediğimiz gibi eğleniriz.

-O! Bu başka söz! Onu söyletmek isteyip ağız açık çocuk (geveze) gibi neyi varsa her şeyi söylemeye devam etti Jalğas.

-İşte, ben de seni er yiğit diye görmüştüm be! Yanılmamışım. Tamam, anlaştık. Yarın onu gönderirim. Şimdilik tamam! Mal müdürü,

Jalğas'ın karşılık vermesine izin vermeden onu kucaklayıp tekrar tekrar el sıkışıp çıkıp gitti.

Jalğas şaşkın! O neye anlaştı? Bu ne dedi? Anlasa, razı! Aniden düş görmüş gibi oldu. Jalğas, ona iyi bir küfredelim, diye hazırladığı sözlerini de söyleyemeyip kaldı... O namussuz, bunu pişman edip gitti.

*Mal müdürünün gelip gittiği günün ertesi günü, karşılarken bile şaşırdığı “cefakeş” biri geldi. Bu, **boyu posu yerinde, yirmi yaş civarında, gözleri yalvarır gibi bakan bir kızdı.***

-Jalğas Ağa, ailen nasıl, yengemin sağlığı yerinde mi, çocuklar büyüyor mu? diye tâ eskiden tanıdığı bir adam gibi Jalğas'ın gözüne gönlüne giriyor.

-İyidirler, sen nasılsın? dedi Jalğas, onun kim olduğunu o kadar düşünmeyip.

-Bundan iki ay önce evimiz yanmıştı, diye üzüntülü bir tavırla anlatmaya başladı kız. Onun parasını almak için mal müdürüne gelmişim. Mal müdürü, evin yandığı hakkında itfaiye müfettişinden kâğıt getir dedi. Onun için gelmişim. Onu yazıp veriver ağa. İyiliğini yerde bırakmayız... Ayrıca, biz de sizden aşağı değiliz. Beş altı ay kadar da bizim kolhozda bölge sorumlusu olarak çalıştınız. O zaman evlere geldiğinizde sizi görmüştüm.

Jalğas, bu kıızı nerede gördüğünü hiç hatırlayamadı. Ne kadar çok, beni dışardan tanıyan adam çok, deyip onun bu söylediklerine fazla önem vermedi. Fakat ihtiyacını göreyim, şeklindeki düşünceyle evrakları hazırlamaya başladı. Fakat Gülbazar'ın evinin yandığı hakkındaki evrak, hiçbir yerde yoktu. İtfaiyecilerle zile basarak çağırıp görüştü. Onlar da bu kolhozda bundan iki ay önce Gülbazar denilen kızın evinde yangın çıkmadığını söylediler.

Tam o sırada telefon çaldı.

Alo, dedi bir tanıdık ses. -Önünde oturan Gülbazar adlı kız. Bak, ne kadar güzel, esmer güzeli! Gafil olma çocuk! Dün bahsettiğim eğlenceyi kuracaklardan biri; işini bitirip gönder. Arkasından evine gidip bir akşam kendimizden geçeriz. Kabul et onu! Yoksa başkasını bulur! Gençlik devranı bir kez gelir dostum, zamanında koşup çağla!”

Günümüz Karakalpak hikâyeciliğinin öncüsü, büyük romancı ve Karakalpaklar tarihinin yazarlarından olan **Tölepbergen Kayıbergerenov**'un (1929-) “*Karakalpak Kızı*” trilogyasında (1-2 kitaplar, 1963-65) XX. asrın ilk yarısındaki tarihî olaylar içinde

Karakalpak kadınının hayatı verilmiştir. Yazar, kahramanın kaderini, halkın kaderi ile uzvî bağlantı halinde göstermiştir.¹

Yazar ve şairlerden daha bir çok örnekle konuyu genişletmek mümkündür. Ancak, yukarıdan beri anlatılanlardan anladığımız kadarıyla bile Karakalpak edebiyatında kadın ve kızların etrafında teşekkül etmiş bir özel edebiyatın varlığını rahatça görebilmekteyiz. Bu, Karakalpak edebiyatı için azımsanmayacak bir birikimdir. Yaradılış ve terennüm ediş sebebi ne olursa olsun, kadın ve kızların bu edebiyat içinde bir “insan” olarak ele alınma gayreti görmezlikten gelinemez. Geleneklerine bağlı Türk topluluklarında, bazen geleneklere rağmen (ki bunların çoğu toplumda iç barışı ve huzuru bozan –başlık gibi- geleneklerdir) kadın ve kızlar lehine olacak değişmeler desteklenir. “Değişme”lerdeki ölçünün de kaçırılmaması meselesi de vurgulanmadan geçilmez. Ama gerçek olan, kadını, bir “insan” olarak toplumda hak ettiği yere oturtmaktır.

KAYNAKÇA:

1. Ahmetov, S.- Mambetov, K., Karakalpak Edebiyatı, “Bilim” Baspası, Nökis, 1996
2. Bahadırova, Sarıgül, “Tomaris hem Kir”, “Emivderya” (Amuderya), No.3, 1999
3. Berdak, Tañlamalı Şıǵarmaları, “Karakalpakstan” Baspası, Nökis, 1987
4. Edebiyat Hrestomatiyası, “Bilim” Baspası, Nökis, 1988
5. Ejiniyaz, Tañlamalı Şıǵarmaları (Seçme Şiirleri), “Karakalpakstan” Baspası, Nökis, 1988
6. Genjemuratov, Bahtiyar, Saratan (Yaz Ayları), “Karakalpakstan” Baspası, Nökis, 1990 (Şiir kitabı)
7. Karakalpak Edebiyatı, “Bilim” Baspası, Nökis, 1998 (ders kitabı)
8. Karakalpak Folklorı, VI Tom (Cilt), Kırık Kız (Karakalpak Halkınıñ Kaharmanlık Destanı), Nökis 1980
9. Karakalpak Folklorı, IV. Tom, “Karakalpak Halık Nakıl-Makalları”, “Karakalpakstan” Baspası, Nökis, 1978

¹ Geniş bilgi için bkz. Karakalpak Respublikasınıñ Jazıvşıları, “Bilim” Baspası, Nökis, 1995. “Karakalpak Kızı” (1960-1980)

10. Karakalpak Respublikasının Jazıvşıları, “Bilim” Baspası, Nökis, 1995
11. Karakalpak Tiliniñ Tüsindirme Sözligi, Tört Tomlık, “Karakalpakstan” Baspası, Nökis, 1982
12. Mambetov, Kamal, Karakalpaklardıñ Etnografiyalık Tariyhı, Nökis “Karakalpakstan” Baspası, 1995
13. Muratbaev, Jubatkan, “Esenkara” Aral jurnalı (Aral dergisi), 1992, sayı: 2
14. Ötepbergenov, Ebilkasım, Dünya bir ejayıp jaydur (Dünya Acayıp Bir Yerdir), Nökis “Bilim” Baspası, 1993 (Şiir kitabı)
15. Özbek Sovet Ensiklopediyası, 2. cilt, Taşkent, 1972
16. Şamuratova, Gülistan, Miyrim (Sevgi), “Karakalpakstan” Baspası, Nökis, 1982 (Şiir kitabı)
17. UYGUR, Ceyhun Vedat, “Kırk Kız”, Millî Folklor, 1997, sayı:34, s.30-47
18. UYGUR, Ceyhun Vedat, Karakalpak Türkleri Edebiyatı, (Grammer-Yazılı Edebiyat-Destanlar) Denizli, 1999
19. Yusupov, İbragim, Begliñdi Buzba Sen (Beyliğini Bozma Sen), Kosıklar (Şiirler), “Karakalpakstan” Baspası, 1995